

Ana dili məsələsi Cəlil Məmmədquluzadənin felyetonlarında

Samirə Quliyeva

AMEA Məhəmməd Füzuli adına Əlyazmalar İnstitutu. Azərbaycan.

E-mail: samiraguliyeva1@gmail.com

Annötasiya. XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda mövcud olan ictimai-siyasi vəziyyət dilimizə də mənfi təsir edirdi. Ana dilimizin qorunub saxlanılmasında, nəsil-dən-nəslə ötürülməsində əvəzsiz xidmətləri olan ziyalılardan biri də Cəlil Məmmədquluzadədir. O, dilimizə qarşı hörmətsizliyi, ondan düzgün istifadə edilməməsini, dilimizə biganə yanaşan insanları bir sıra felyetonlarında qınaq obyektinə çevirib.

Bir çox əsərlərində insanları əcnəbi sözlərdən istifadəni dayandıрмаğa çağıran ədib bu mübarizəsini təsisçisi olduğu "Molla Nəsrəddin" jurnalı vasitəsilə açıq şəkildə davam etdirirdi. O, bir sıra felyetonlarında dilimizin qorunub saxlanılmasına, inkişafına mane olan amilləri, insanları geniş oxucu kütləsinə təqdim edir. Mövcud vəziyyəti satira ilə daha da qabarıq göstərən yazıçı bunun qarşısının alınmayacağı təqdirdə vəziyyətin daha da pisləşəcəyini diqqətə çatdırır.

Açar sözlər: Cəlil Məmmədquluzadə, felyeton, mətbuat, ədəbiyyat, "Molla Nəsrəddin" jurnalı, ana dili, dil

Məqalə tarixəsi: göndərilib – 02.10.2021; qəbul edilib – 12.10.2021

The problem of native language in Jalil Mammadguluzadeh's feuilletons

Samira Guliyeva

Institute of Manuscripts named after Muhammad Fuzuli of ANAS. Azerbaijan.

E-mail: samiraguliyeva1@gmail.com

Abstract. At the beginning of the XX century, the socio-political situation in Azerbaijan also had a negative impact on our language. One of the personalities with invaluable services in the preservation of the native language, in transmission from generation to generation is Jalil Mammadguluzadeh. He condemned disrespect for his language, improper use, as well as indifferent people in a series of his feuilletons.

In many of his works, the writer who urged people to stop the use of foreign words, openly continued this struggle with the magazine "Molla Nasreddin". In a series of his feuilletons he represents to the reader the factors who prevent the preservation and development of our language. A writer who shows the current situation with satire, notes that the situation will deteriorate if it is not prevented.

Keywords: Jalil Mammadguluzadeh, feuilleton, press, literature, "Molla Nasreddin" journal, native language, language

Article history: received – 02.10.2021; accepted – 12.10.2021

Giriş / Introduction

“Hər bir xalqın milliliyini, mənəvi dəyərlərini yaşadan, inkişaf etdirən onun dilidir” – Ümmümilli lider Heydər Əliyevin də dediyi kimi, dil bir xalqın var olmasının, dünya xalqları arasında yerini tutmasının əsas meyarlarından biridir. Bu səbəbdəndir ki, hər kəs ana dilinə hör-

Əsas hissə / Main Part

XX əsrin əvvəllərində Azərbaycanda hökm sürən ictimai-siyasi vəziyyətin ən çox mənfi təsir göstərdiyi sahələrdən biri də dilimiz idi. Görkəmli fransız maarifçi və filosof Volterin dediyi kimi, “Yaxşı danışmağı yaxşı yazan müəllifləri oxumaqla öyrənmək olar”. Azərbaycanın məhz bu cür yaxşı yazan ədəbiyyat və mətbuat nümayəndələrinin ana dilimizin qorunub saxlanılmasında, nəsil-dən-nəslə ötürülməsində əvəzsiz xidmətləri olub. Belə müəlliflərdən biri də Cəlil Məmmədquluzadədir. Dövrün bir çox mütəfəkkirləri kimi C.Məmmədquluzadə də ana dilimizin qorunması yolunda qarşısına çıxan maneələrə baxmayaraq, yorulmadan çalışıb. Ədib dilimizə qarşı hörmətsizliyi, ondan düzgün istifadə edilməməsini, dilimizə biganə yanaşan insanları yazdığı bir sıra felyetonlarda qınaq obyektinə çevirib. O, xüsusilə insanların öz doğma türk dilində deyil, fars və rus dillərinə üstünlük verməsini əsərlərində ürək ağrısı ilə göstərib.

Görkəmli yazıçı və jurnalist bu yoldakı mübarizəsini təsisçisi olduğu “Molla Nəsrəddin” jurnalı vasitəsilə də açıq şəkildə sürdürürdü. “Belə bir şəraitdə meydana çıxan “Molla Nəsrəddin”in xidməti o oldu ki, ilk nömrəsindən ana dilinin heç bir güzəştə getməyən, ardıcıl bayrağı oldu. Məmmədquluzadə jurnalın oxucularının çoxunun savadsız, avam olduğunu nəzərə alıb sadə, aydın dildə yazmağın vacibliyini möhkəm dərk etmişdi” [3, s.47]. Müəllif jurnalda dərc etdiyi bu mövzuya aid bir sıra felyetonlarında dilimizin qorunub saxlanılmasına, inkişafına mane olan amilləri, insanları geniş oxucu kütləsinə təqdim edib, mövcud vəziyyəti satıra ilə daha da qabarıq göstərib, bunun qarşısının alınmayacağı təqdirdə vəziyyətin daha da pisləşəcəyini diqqətə çatdırıb.

mətlə yanaşmalı, hər vasitə ilə onu qorumaqdır. Təəssüf ki, tarix boyu bir neçə dəfə əlifbası dəyişdirilən dilimiz müxtəlif dövrlərdə mövcud olmuş ictimai-siyasi proseslər üzündən, bilərəkdən və ya bilməyərəkəndən bir sıra pozuntulara məruz qalıb.

Cəlil Məmmədquluzadənin “Molla Nəsrəddin” jurnalının 16 mart 1908-ci il tarixli sayında dərc etdiyi “Ana dili” felyetonunda dilimizin əsrin əvvəllərində üzlaşdığı çətinliklər, problemlər gözəl nümunələrlə göstərilir.

“Cırcırma” təxəllüsü ilə yazılmış bu felyetonda doğma dilimizə qarşı göstərilən biganəlik, hörmətsizlik bir sıra mütəfəkkirimiz kimi, Mirzə Cəlilə də çox təəssüfləndirib. Burada ədib tatar qəzetlərinin birində yer alan İran barəsində söhbətə nəzər salıb. Qəzetdəki yazıda qeyd olunanları “Qafqaz canavarlarının ana dili danışdıqları”na bənzədən Mirzə Cəlil ana dilimizin necə korlanmaya məruz qaldığını bir daha göstərmişdir: “Pəriyada camaat şaxdan nedavolnudur”, yəni istəyir desin ki, “İranda camaat şahdan narazıdır”. Yazıq bizim dilimiz: Qafqaz ədiblərimiz “ana” əvəzinə “madər” yazırlar. Tatar qəzetçilərimiz də İrani “Pəriya” yazırlar. Və bunların adını da qoyurlar “ana dili”. Yazıq analarımız nə “madər” eşidiblər, nə də “Pəriya”. Bəli...” [1, s.263]

Sadə vətəndaşların, xüsusilə gənclərin fars və ərəbcəyə yönəlmələri felyetonun əsas mövzusunun təşkil edir. Burada ədib əcnəbi kəlmələrdən istifadə etməklə ana dilindən kənarlaşanları tənqid eləyir. O, əsərlərində bu kimi problemləri satirik üsulla təqdim etsə də, əslində onların ciddiliyini ustalıqla oxucunun diqqətinə çatdırmaqla bəli.

Ədibin “Molla Nəsrəddin” jurnalının 12 may 1908-ci il tarixli sayında dərc etdirdiyi “Dil” felyetonu ana dilinə biganə yanaşan insanları tənqid edən, doğru yola çağıran yüksək sənətkarlıqla yazılmış nümunələrdəndir.

Cəlil Məmmədquluzadə öz dilini bir kənara qoyub, əcnəbi dillərə üstünlük verən insanları bu felyetonda tənqid atəşinə tutub. O, bir za-

manlar hər kəsin ana dilində danışmasına baxmayaraq, dövrün mövcud ictimai-siyasi vəziyyətinə uyğunlaşmaq düşüncəsi ilə rus dilində danışmağa başlayanları satirik yolla tənqid edir, artıq bu vəziyyətə üzülmədiyini istehza ilə bildirir: “Mən indiyə kimi inciyərdim o müsəlmanlardan ki, öz dillərini bilə-bilə bir-birinə rus dilində məktub yazırlar. Amma indi incimərəm. Darülfünun qurtarmış cavanlarımızın hamısı rus dilində yazı-poza eləyirlər; müsəlmanca savadı olanlar da eləyir, olmayanlar da eləyir. Əvvəllər mən buna razı olmazdım; amma indi razıyam” [1, s.274]. O, hətta qəzet səhifələrində də yazırlar rus dilində yazıldığını, buna heç kimin etiraz etmədiyini, əksinə sevə-sevə buna əməl etdiklərini təəssüf hissi ilə diqqətə çatdırıb.

Bu felyetonda ədibin toxunduğu mövzuların biri də insanları başqa dillərə üz tutmaqdan əvəz dillərini əcnəbiyə öyrətməyə çalışmamalarıdır. O, bəzilərinin daha asan yolu seçərək heç bir zəhmət çəkmədən rus dilində yazıb danışmağı üstün tutmalarını pisləyir.

Öz dilindən başqa digər dillərdə danışan və ya hər vasitə ilə ana dilinə əcnəbi sözlər calamaqdan çəkinməyən insanları Cəlilin dillə bağlı felyetonlarının əsas “qəhrəmanları”dır. O, belə vətəndaşları tənqid etməkdən çəkinmir, böyük sənətkarlıqla ən kiçik detalına kimi oxucunun diqqətinə çatdırır. Ədibin 1906-cı ildə “Hop-hop” təxəllüsü ilə qələmə aldığı “Abirin və kilab” felyetonunda dilimizin korlanması hallarının təkcə sadə insanlar tərəfindən baş vermədiyini, eyni zamanda mətbu orqanların da bəzi hallarda bu pozuntulara yol verdikləri təsüflə göstərilir. “Bir neçə gün bundan əvvəl türk qəzetlərinin birində oxudum ki, rus ədibi məşhur Krilov “Abirin və kilab” adında bir təmsil yazıb. ... çox təəccüb elədim ki, bu təmsildən mənim xəbərim yoxdur. Açıdım Krilovun məcmuəsini və vərəqləyib, “Abirin və kilab” adında bir təmsil tapa bilmədim... Axırı ərəbi bilənlərin birisi məni başa saldı ki, “abirin” – yəni ərəbcə keçənlər, yolçular; “kilab” – yəni itlər” [1, s.68] – burada Cəlil rus dilindən ana dilimizə tərcümə prosesində dilimizə yad kəlmələrdən istifadə olunmasını kədərlə təsvir edir. O, öz sözlərini əvəzinə, ərəb kəlmələri yazan türk qəzetini tənqid etməkdən də çəkinmir.

XX əsrin əvvəllərində mətbuat səhifələrində dilimizə qarşı etinasızlıq Cəlil Məmmədquluzadəni üzən mühüm məsələlərdən idi. Ədib “Molla Nəsrəddin” jurnalının 4 aprel 1911-ci il tarixli sayında dərc etdirdiyi “Mustafabəy Əlibəyov” adlı felyetonunda bu mövzuya bir daha toxunub. O, burada Bakıda çıxan “Nicat” qəzetinin nömrələrindən birində yer almış iki yazıya diqqət yetirir. Ədibin əsas diqqəti yönəlmək istədiyi məsələ isə bu yazıların heç birinin ana dilimizdə olmamasıdır: “Sağ tərəfdən müsəlmanca yazılıb: “İran vüqəti barəsində”, sol tərəfdən rusca yazılıb: “Mustafabəy Əlibəyov həzrətlərinin tərcümeyi-halı” [1, s.490].

Müsəlmanca yazılan həmin misralardan həta-həmin dildə təhsil alan birinin heç nə başa düşmədiyini, bir mənə anlamadığını vurğulamaqla, o, bu tipli yazıların sadə insanlar üçün əhəmiyyətinin dərəcəsinə, mövcud rejimin tələblərinə uyğunlaşmaq istəyi kimi göstərir. Daha sonra müəllif rus dilində yazılan da oxumaq qərarına gəlir və burada da öz dilimizin “unuldugunu” təəssüf hissi ilə izləyir.

Felyetonda diqqət yətilən mühüm məsələlərdən biri də məhz sadə və savadsız insanlardır. Yəni bu tipli yazıları onların necə anlayacağıdır. Təhsil aldığı dildən asılı olmayaraq hər kəsin qəzet səhifələrini vərəqlədiyini, oradakı yazıları oxuduğunu qeyd edir. Və ali təhsilli birinin müsəlmanca yazılanı başa düşməyi halda, təhsilsiz birinin həmin yazıları necə anlayacağı düşündürücüdür.

Yazar misal gətirilən qəzetin timsalında digər nəşrlərə də müraciət edərək artıq dəb halını almış bu vəziyyətə dəyişməyə, xalqın mənafeyi üçün çalışmağa və ən əsası, ana dilinə hörmətlə yanaşmağa çağırır ədib: “İndi qələmnən təşəxxüs satmaq vaxtı deyil! İndi müsəlman qardaşlar sizdən xəbər gözləyir ki, sadə yazı vasitəsilə müsəlman qardaşlarımıza xidmət edəsiniz. Vallah müsəlmanlar yazıqdırlar!!!” [1, s.491]

Ana dilində danışmağı özünə utanc bilən insanları da Cəlil öz felyetonlarında satirik yolla və yüksək sənətkarlıqla tənqid atəşinə tuturdu. O, “Molla Nəsrəddin” jurnalında işıq üzü görən “Bizim “obrazovannılar” adlı felyetonunda haqqında danışdığımız mövzunu xüsusi peşəkarlıqla diqqətə çatdırıb.

Burada iki dostun söhbətini təqdim edən yazar müsəlmanca, yəni ana dilində danışmayan gənci güllüş hədəfinə çevirir: “Mənim bir rəfiqim var, özü də müsəlmandır, amma məni görəndə rus dilindən savayı, özgə dildə danışmaz. Məsələn, söhbətimiz bu cür olur: mən onu görəndə deyirəm: - Haradan gəlisən? O mənə belə cavab verir: - Ya xodil na poçtu. [Mən poçta getmişdim.red] Deyirəm: - Dünən niyə bizə gəlmədin? Cavab verir: - K nam prişli qosti. [Bizə qonaq gəlmişdi. red...]” [1, s.11]

Ədibin burada təsvir etdiyi kiçik dialoqda əslində təəssüf doğuran çox böyük məna var – təhsilli bir insanın öz doğma dilində danışarkən utanc hissi keçirməsi. Dostundan niyə həmişə ona rus dilində cavab verdiyini soruşan qəhrəmanın aldığı cavab ürəkyaandırıcıdır: “... - Sluşay, kak-to stidno koqda obrazovanniy çelovek po tatarski qovorit!.. [yəni obrazovannının müsəlmanca danışmağı eyibdir!]” [1, s.11].

Cəlil Məmmədquluzadənin ana dili ilə bağlı qələmə aldığı daha bir felyeton “Meymunlar”dır. Burada ədibin hər zaman narahatlığını ifadə etdiyi mövzulardan biri olan – insanların fərdi şəkilə ana dilinə etinasızlığını xüsusi önə çəkir. O, hökumət tərəfindən ana dilinə qarşı müxtəlif qadağalar qoyulmasından şikayət edənləri burada ustalıqla tənqid edir. Bu vəziyyətdən narazılığını gizlətməyən yazıçı burada daha bir mühüm problemi qabardır. “Yuxarılar”dan olunan qadağaların insanlar tərəfindən də tətbiq olunmasını satirik üsulla ifşa edir. “Hürriyyət və hüquq davası düşəndən indiyədək heç bir müsəlman məclisi olmayıb ki, orada bir obrazovannı müsəlman ayağa durub deməsin: “Hökumət qoymayıf məktəblərdə ana dilimizi öyrənək”... Tutaq ki, bunu hökumət qoymur. Bəs ana dilimizi istəməyi, ana dilimizə məhəbbət etməyi, ana dilimizi xoşlamağı kim qoymur?” [1, s.96]. Cəlil burada hökumətin qadağasını əlində bayraq edənlərin özlərinin dilimizə hörmət bəsləmədiklərini, etinasız yanaşdıqlarını yüksək sənətkarlıqla oxucunun diqqətinə çatdırır. “Hələ məzəsi budur ki, bu nitqlərin

hamısı urus dilində söylənir və niyə urus dilində söylənir? – bu sirdən də indiyədək heç kəs baş açə bilməyib” [1, s.96].

XX əsrin əvvəllərində əcnəbi sözlərdən istifadə o qədər adi hala çevrilmişdir ki, insanların nəinki rəsmi tədbirlərdə və görüşlərdə, hətta məişət söhbətində də həmin əcnəbi sözlər geniş yer alırdı. Bu vəziyyəti ürəkəğrı ilə izləyən Mirzə Cəlil ana dilimizə qarşı etinasızlıqdan da narahatlığını ifadə edib, insanların bu cür davranışlarını göstərdiyi nümunələrlə kəskin tənqid edib.

“Hökumət nə vaxt müsəlmanı məcbur edib qızının adını “Fatma” əvəzinə, “Fatya” qoysun və oğlunun “Həsən” adını dəyişdirib “Qasanka” eləsin” deyən ədib bəzi insanların əcnəbi sözlərdən istifadə ilə kifayətlənmədiyini, hətta öz övladlarına rus adları qoyaraq milli adlarımızdan da uzaq düşüklərini təəssüflə qeyd edib.

Cəlil Məmmədquluzadə dilimizə qarşı etinasızlığı daha bir felyetonunda – “Ayların adları”nda diqqətə çatdırıb. “Cırcırama” təxəllüsü ilə qələmə aldığı bu əsərində yazıçı XX əsrin əvvəllərində mövcud olmuş ana dili məsələsinin əsrin ortalarına doğru da davam etdiyini göstərir. “Qabaqlarda biz dekabr-noyabr sözlərini bilməzdik. Bu gün ayın neçəsidir? Bu gün cümadı ül-əvvəlin on ikisidir. Vəssalam. Sonralar rus dərsi və rus dili ortalığa çıxandan sonra noyabr və dekabr ayları da ortalığa çıxdı. Bu gün ayın neçəsidir? Bu gün noyabr ayının iyirmi səkkizidir. Bu da belə” [2, s.228]. – Bu misalla yazıçı dilimizin illər boyu məruz qaldığı diskriminasiyanı peşəkarlıqla oxucunun diqqətinə çatdırır. Burada əsrin əvvəllərində fars sözləri ilə “zənginləşməyə” başlayan ana dilimizin sonralar ruslaşmağa meyilləndiyi ustalıqla göstərilib. Burada insanlarımızın dilimizin istilasına necə asanlıqla göz yumduqları önə çəkilib. Əlbəttə, burada ədib, bütün təqsiri sadə insanlarda da görmür. Dövrün mövcud ictimai-siyasi vəziyyətinin ana dilimizə mənfə təsirləri diqqətə çatdırılmaqla əslində o, xalqı dilimizi qorumağa, ona hörmətlə yanaşmağa çağırır.

Nəticə / Conclusion

Cəlil Məmmədquluzadə XX əsrin əvvəllərində ölkəmizdə hökm sürmüş ictimai-siyasi vəziyyətin dilimizə mənfə təsirlərini yuxarıda nəzər yetirdiyimiz felyetonlarında ustalıqla təsvir edib. O, mövcud sistemin dil dəyərlərimizə qarşı təsirlərini təsvir etməklə yanaşı, insanların da bu vəziyyətə göz yummalarını göstərib.

Məhz insanlarımızın dilimizə qarşı bu hörmətsizliyi, biganəliyi ədibi məyus edən əsas məsələlərdəndir. Ana dilinin müdafiəsinə qalxmayan, əksinə mövcud vəziyyətə uyğunlaşaraq öz dilindən uzaqlaşmağa başlayan insanlar Mirzə Cəlilin bu mövzuda qələmə aldığı felyetonlarının əsas obyektidir.

Ədəbiyyat / References

1. Qoca Şərqin güzgüsü – Mirzə Cəlil [metodik vəsait]. Bakı, 2019.
2. Məmmədquluzadə Cəlil. Əsərləri. Dörd cildə, III cild. Bakı: “Öndər nəşriyyat”, 2004.
3. Məmmədquluzadə Cəlil. Əsərləri. Dörd cildə, II cild. Bakı: “Öndər nəşriyyat”, 2004.

Вопрос родного языка в фельетонах Джалила Мамедгулузаде

Самира Гулиева

Институт рукописей им. Мухаммеда Физули НАНА. Азербайджан.

E-mail: samiraguliyeva1@gmail.com

Резюме. Общественно-политическая ситуация, сложившаяся в Азербайджане в начале XX века, оказала негативное влияние и на наш язык. Одним из просветителей, внесших неоценимый вклад в сохранение родного языка и его передачу последующим поколениям, является Джалил Мамедгулузаде. В ряде своих фельетонов он подверг критике неуважительное и безразличное отношение к нашему языку и его неправильное использование. Писатель, который во многих своих произведениях призывал людей отказаться от использования иностранных слов в своей речи, открыто продолжил эту борьбу на страницах учрежденного им журнала «Молла Насреддин». В ряде своих фельетонов он указал широкой читательской аудитории на факторы и людей, препятствующих сохранению и развитию нашего языка. Выпячивая сложившуюся ситуацию при помощи сатиры, Джалил Мамедгулузаде отмечает, что если этот процесс не будет предотвращен, положение еще более усугубится.

Ключевые слова: Джалил Мамедгулузаде, фельетоны, пресса, литература, журнал «Молла Насреддин», родной язык, язык